

Жыццё і праца Івана Луцкевіча

Іван Луцкевіч радзіўся 28 мая 1881 году (ст. ст.) у павятовым месце Ковенскае губэрні Шаўлях, дзе бацька яго меў службу на чыгунцы. Шасьцігадовым хлопчыкам яго перавезлі ў Лібаву з прычыны пераводу туды бацькі. Тутака ад 1890 году Іван Луцкевіч і пачаў хадзіць у школу (у Лібаўскую Мікалаеўскую гімназію).

Змалку лет ён вельмі цікавіўся гісторыяй і старасьвеччынай. У клясе быў першы ў знаньні гісторыі, маючы добрага вучыцеля і кіраўніка ў асобе вучыцеля гісторыі і геаграфіі Шэна. У трэцяй клясе ён ужо збірае манэты і розныя старасьвецкія рэчы, аддаючы на гэта тры капейкі, якія хлопчык яго гадоў мог заашчадзіць.

У Лібаўскай гімназіі пад той час было вельмі многа вучняў латышоў і літвінаў. Ужо быў даволі сільны нацыянальны рух у абодвух названых народаў — рух шчыра дэмакратычны, роўна варожы да нямецкіх баронаў у Латвіі, як і да польскіх паноў у Літве. І гэта адбівалася на жыцці школьнае моладзі: тут баронскія дзеці і польскія панічы глядзелі з пагардай на сваіх таварышаў, якія прыяжджалі ў школу ў простаай адзежы зь вясковага сукна (“формы” ў Лібаве тады не было), ды нават “мужыкам” не падавалі рукі. У сям’і ж Луцкевічаў, якая жыла ўспамінамі аб наполеонаўскім паходзе і паўстаньнях 1831 і 1863 гадоў, жыла ідэаламі дэмакратызму з часоў францускае рэвалюцыі і паўстанчаскімі настраеньнямі, панавалі заўсёды шчыра дэмакратычны дух, — і гэтым духам былі прапітаны дзеці, шукаўшыя ў школе дружбы не панічоў, а сыноў мужыцкіх. Іван Луцкевіч зышоўся з таварышамі—літвінамі, гуртаваўшыміся каля старога літоўскага дзеяча, Амбразайціса¹. І тут, на сходках у цеснай кватэры старога фанатычнага літоўскага рэвалюцыянера, у душы 13—14 гадовага хлопца родзіцца думка, што і яго народ — народ тых мужыкоў у шэрых сьвітках, зь якімі ён сустракаўся толькі калі—некалі ўлетку на вёсцы ў бабак у Вілейскім павеце (у ваколіцах Краснага)², мае такое ж права да лепшага эканамічнага быту і да пашаны яго мовы, як і літвіны, і латышы. А добрае знаёмства зь мінуўшчынай Бацькаўшчыны гаварыла яму, што народ беларускі не заўсёды жыў так, як цяпер, што меў слаўную прошласць і нямала ўлажыў працы сваёй у культурную скарбніцу.

У 1895 годзе сям’я Луцкевічаў перабралася на жыццё ў родную Беларусь — у Менск. Каб не зрываць ходу навукі, Івана Луцкевіча сьпярша пакінулі далей вучыцца ў Лібаве. Але бацька яго ў Менску памёр праз паўгоду пасля пераезду³, — і ў 1897 г. маці забрала Івана да сябе, ды ён паступіў у 5 клясу Менскае гімназіі.

У Менску ён знайшоў шырокі прастор дзеля сваёй любові да старасьвеччыны. Тут ён сустраўся з добра вядомым у краю беларускім археолягам, Гэнрыкам Татурам. Пад кірункам апошняга ён увесь свой вольны час аддае ўлюбленай працы над гісторыяй і археалёгіяй, а разам з тым разьвіваецца і яго нацыянальны беларускі сьветагляд. Здольны ад прыроды, з жывым характарам, лёгка выходзячыся з таварышамі і сустраканымі людзьмі, ён хутка выбываецца на першае месца ў вучнёўскім жыцці, гуртуючы шчыра дэмакратычныя элемэнтны і разьвіваючы ў іх беларускую сьвядомасьць. Ён арганізуе беларускі кружок⁴, і тут збіраюцца найлепшыя, найбольш ідэалістычна настроеныя адзінкі.

У 1902 годзе Іван Луцкевіч скончыў Менскую гімназію і паехаў у ўнівэрсытэт у Пецябург, запісаўшыся тамака на юрыдычны факультэт. Адначасна ён паступае ў Археалёгічны інстытут, выпаўняючы гэтак сваю старую ідэю.

У Пецябурзе для першага тварца сучаснага беларускага руху адкрываецца новае поле для працы. Тутака заўсёды было багата студэнтаў зь Беларусі. Тут і раней былі

спробы гуртаваць іх на нацыянальным грунце⁵, але спробы гэтыя былі ня вельмі ўдачныя: не было такога чалавека, каторы сілай сваей індывідуальнасьці здалеў бы зьвесьці ў вадно месца, у вадну арганізацыю людзей рожных кірункаў, рожных паглядаў, зьвязаных адно супольнай Бацькаўшчынай і дужа няясным яшчэ пачуцьцём нацыянальнае еднасьці, а затое дзеленых перавагай расейскае ці польскае культуры, прыналежнасьцю да праваслаўнае ці каталіцкае веры. Роля такога ініцыятара арганізацыі беларускіх студэнцкіх сіл і прыпала на долю Івана Луцкевіча, і ён яе выпашніў як належыць. Ужо ў восені 1902 году ён арганізуе Беларускі Кружок Народнае Асьветы⁶ і рэдагуе першую адозву кружка да грамадзянства Краю⁷, прызываючы яго да выпашненьня натуральнага абавязку перад беларускім народам: да нясення ў вёску асьветы ў беларускай мове. Адначасна, маючы вялікі круг знаёмых у Пецярбурзе, Менску і на правінцыі, — знаёмых як спаміж інтэлігенцыі, так і спаміж работніцкіх і сялянскіх кругоў, — Іван Луцкевіч разьвівае думку аб беларускай палітычнай арганізацыі, каторую і завязвае ў 1903 годзе пад назовам Беларускае Рэвалюцыйнае Грамада. Разам з тым ён арганізуе выдавецтва літаграфаванай аднаднёўкі “Калядная Пісанка”, зьбірае і падгатаўляе да друку пасьмертную спадчыну Янкі Лучыны (Неслухоўскага), творы каторага пазьней выходзяць у зборнічку “Вязанка”⁸, прыцягвае да літаратурнае працы аднаго зь першых супрацаўнікоў сваіх, Казімера Кастравіцкага (Каганца)⁹, вышуквае старыя беларускія творы, якія ходзяць між людзьмі ў рукапісах. Дзякуючы здольнасьці “знаходзіць” людзей, лік актыўных таварышаў яго ўзрастае з кожным годам, і ўсё далей і глыбей шырыцца ў народзе ідэя нацыянальнага адраджэньня. Ува ўсей сваей працы ён мае вернага таварыша і памочніка ў асобе малодшага брата, Антона Луцкевіча.

Захоплены ідэяй палітычнага вызваленьня беларускага народу, Іван Луцкевіч шукае збліжэньня з рэвалюцыйнымі партыямі другіх нацыянальнасьцей Расеі, лічучы канечна патрэбнай каардынацыю ўсіх сіл, якія йдуць на змаганьне з царызмам і панаваньнем маскоўскае бюракратыі. У Пецярбурзе ён знаходзіцца ў кантакце з партыяй сац.–рэв., якая ў 1903 гаду падгатаўляла ў сталіцы Расеі маёвую дэманстрацыю, — і ў часе падгатоўкі гэтае дэманстрацыі яго арыштоўваюць жандары ў кватэры Ізмайлавічанака (зь Менску), імя каторых добра вядома ў эсэраўскім руху. Праз усё лета 1903 году яго дзержаць у “Прудварышчы”, дзе ён прынімае ўчасьце ў палітычнай галадоўцы. Зусім абясьціленага ад голаду яго пераводзяць у “Кресты”, дзе памяшчаюць у бальніцу ў аддзел сухотнікаў. І згэтуль, трэба думаць, у яго арганізм пападаюць зачаткі хваробы, якая пазьней давяла яго да магілы...

Выйшаўшы на волю, ён, ня бавючыся, ізноў стае да работы, энэргічна падтрымліваючы ідэю аб’яднаньня ўсіх дэмакратычных элемэнтаў Беларусі і Літвы на грунце адбудовы ўтрачанай дзяржаўнасьці Вялікага Княства Літоўскага. Гэту ідэю ён падтрымлівае праз усё сваё жыццё. Яе гораца бароніць і на вядомых зьездах краёвае інтэлігенцыі ў Вільні — напярэдадні рэвалюцыі, дзе выступае ад імя беларускіх арганізацый.

У 1904 годзе Іван Луцкевіч канчае археалягічны інстытут і атрымлівае камандзіроўку дзеля навуковых досьледаў у Беларусь і дзеля далейшае навукі ў Вену, куды ў тым жа годзе і выяжджае. У Вене ён працуе ў унівэрсытэце ў “Slavisches Seminar” пад кіраўніцтвам праф. Ягіча. Там жа завязвае знаёмствы з украінскімі дзеячамі і друкуе сваю першую працу аб беларусах і беларускай справе ў журнале “Ukrainische Rundschau”¹⁰, выдаваным украінцамі пад рэдакцыяй д-ра Кушніра (у нямецкай мове). Варочаючыся зь Вены, ён заяжджае ў галоўны цэнтар украінскага руху, Львоў¹¹, дзеля бліжэйшага знаёмства з украінцамі. Паміж іншым, тут ён знаёміцца з адным з сапраўдных стаўпоў украінскага адраджэньня — уніяцкім мітрапалітам Шаптыцкім, з каторым зыходзіцца бліжэй пачаткова на грунце так любай абодвым археалёгіі, а пасьля і на грунце пытаньня аб Уніі. У Львове ж, Кракаве і Варшаве ён знаёміцца і з польскімі вучонымі — гісторыкамі і археалягамі, вызываючы ў усіх задзіўленьне і пашану сваей глыбокай эрудыцыяй і

жывасцью мыслі. Там жа ён бліжэй зыходзіцца з кіраўнікамі PPS (Польскай партыі сацыялістычнай) і пры іх помачы ладзіць выданьне беларускіх сацыялістычных брашур за граніцай і дастаўку іх кантрабандай у Беларусь¹².

Папаўшы ізноў у Пецябург дзеля закончання навукі на юрыдычным факультэце ў пачатку 1905 году, Іван Луцкевіч, як натуральны і ўсімі прызнаны галава беларускага руху, атрымлівае ад Беларускае Рэвалюцыйнае Грамады мандат на зьезд прадстаўнікоў сацыялістычных партый у Фінляндыі¹³. Гэта — першае міжнацыянальнае выступленьне адраджаючагася беларускага народу¹⁴ ў асобе пакуль што ядзінай яго партыі, — і з таго часу беларусам адчыняецца дарога на сусьветную палітычную арэну. У Фінляндыі на зьездзе Іван Луцкевіч сустракаецца з прадстаўнікамі ірляндцаў¹⁵; як сыны народу, каторы сам гэтак многа перацярпеў ад чужацкага ўціску, яны выказваюць свой шчыры спогад беларускім байцом за волю і шлюць ім прывет і адзнаку Ірляндцыі — зялёны шэма-рок (трылісьнік), а такжа невялікую суму грошы як падмогу партыі на выдавецтва.

1905 год — год першае расейскае рэвалюцыі — адбіўся на агульным кірунку беларускае працы, якая прынімае больш чырвоны колер. І тут Іван Луцкевіч выказвае сябе як неўтамімы агітатар, ездзючы па правінцыі, арганізуючы мітынгі і выступаючы на іх з гарачымі прамовамі, у каторых элемэнт нацыянальны ўсё ж пануе над палітычным і сацыяльным. Ведаюць яго сяляне, ведаюць і работнікі ў Менску, дзе ён увосені 1905 году, нягледзячы на казацкія кардоны, прарываецца ў адну з найвялікшых фабрык і гудком дае сыгнал пачаць другую ўсерасейскую палітычную забастоўку¹⁶. — У тым жа 1905 годзе ён прынімае ўчасьце ў сялянскім зьездзе ў Маскве, праклямуючы дамаганьні беларусаў.

У канцы 1905 году ў Менску адбыўся партыйны зьезд БРГ¹⁷, каторая прыняла сацыялістычную праграму і зьмяніла імя на Беларускаю Сацыялістычную Грамаду¹⁸. У ліку кіраўнікоў партыі Іван Луцкевіч і далей займае адно зь першых месц і вядзе, можна сказаць, усю загранічную палітыку яе, перабіраючыся дзеля гэтага ад часу да часу за кардон. Яго ўплывы растуць ня толькі між беларусамі, але і ў другіх нацыянальных групах. Зь ім і яго словам сур'эзна рахуюцца і чужыя партыі — як с.-р., так і с.-д., і Бунд.

У пачатку 1906 году ў Менску было зроблена пакушэньне на тамтэйшага губэрнату Курлова. Пакушэньне гэтае, арганізаванае сёстрамі Ізмайлавічанкамі і Пуліхавым (сац.-рэв.), скампраматавала кватэру Луцкевічаў, зь якой пад той час была зьвязана, бадай, уся рэвалюцыйная работа ў Менску і Меншчыне. Гэта прымусіла абодвух братоў Луцкевічаў разьвітацца зь Менскам і перайсьці на нелегальнае палажэньне. Сваю працу яны пераносяць галоўным чынам у Вільню.

Пераезд у Вільню — гэта пачатак новае эпохі як у беларускім руху, так і ў жыцьці Івана Луцкевіча. Дагэтуль рух беларускі мала выбіваўся на шырокі сьвет, пераважна ўкрываючыся ў тайных арганізацыях, — і тая краёвая буржуазная інтэлігенцыя, якая даўно далёка адышлася ад народу, прыняўшы расейскую або польскую культуру і нацыянальнае імя, глядзела на спробы будзіць у народных масах нацыянальную свядомасьць як на дарэмную трату сіл, як на рамантычную забаву, на “chłopotomanstwo”, каторае даволі ўжо мела няўдачных прыкладаў. У найгоршым прыпадку яна лічыла першых сьцудоў беларускае нацыянальнае ідэі за вар'ятаў і судзіла іх за марнатрацтва сіл, патрэбных для культуры маскоўскай і польскай. Беларускага руху сур'эзна не трактвалі, не ўважалі за сілу і не баяліся яго. Але ад 1905 году рух гэты становіцца шырокім народным рухам, выяўляецца ў арганізацыі сялянскіх мас, — і вось тая масы паднімаюць голас, выступаюць з сваімі дамаганьнямі людзкага жыцьця, робяць сельскагаспадарскія забастоўкі*, ня хочучы рабіць у двары за саракоўку ці два злоты ў дзень. І дэнацыяналізаваная буржуазная інтэлігенцыя — чыноўная або памешчыцкая

* Іван Луцкевіч — адзін з найбольш чынных кіраўнікоў забастовачнай акцыі ў Беларусі ў 1905–[190]6 гг.

— пачынае баяцца беларускага руху. Ад беларускага друкаванага слова, ад беларускае кніжачкі бюракратыя і панства бачаць сур’ёзную пагрозу свайму існаваньню і ўласці над народам. І дзеве гэтыя сілы яднаюцца на грунце *барацьбы* зь беларускім рухам. Пан і жандар, ксёндз і пан робяць цесны хаўрус, ужываючы дзеля барацьбы зь беларускімі дзельчамі і амбонамі, і канфэсіяналу, і паслухмянае чарнасоценскае польскае і маскоўскае прэсы, і гвалту з боку дзяржаўнае ўласці, паліцыі, “ахранкі”, суда. — Вось, з гэтым перыядам вострай барацьбы проці ўсіх праяваў беларускага руху і зышоўся віленскі перыяд працы Івана Луцкевіча, калі ён у лютым 1906 году асеў у старадаўняй сталіцы краю¹⁹. Да гэтага трэ дадаць нелегальнае палажэньне і матэрыяльны крызіс: невялікая спадчына пасья бацькі была праедзена і зрасходавана на ідэйную працу, — і вось мы маем поўны абраз тых абставін, у якіх Івану Луцкевічу даводзілася працаваць у Вільні. Аднак былі і памыслы акалічнасьці: у Вільні ўжо згуртавалася жменя беларускіх дзельчаў зь Цёткай (Алэйзіяй Пашкевічанкай) на чале, зь сям’ёй Умястоўскіх і інш. Праўда, яны былі пад той час засуджаны на бячыннасьць: усе былі пад судом або арыштам, — але дзякуючы ім арганізацыйныя ніці ўжо звязвалі і некаторыя групы работнікаў, і школьную моладзь. Між апошняй Іван Луцкевіч разьвівае энэргічную работу, заваяваўшы ўсю праваслаўную духоўную сэмінарыю. Ён сьмела прабіраецца ў самы гмах сэмінарыі (Базылянскія мury) і, нягледзячы на пільны нагляд “начальства”, чытае вучням лекцыі аб беларусах і беларускім адраджэньні ў гістарычнай салі, дзе некалі сядзеў з таварышамі арыштаваны маскоўцамі вялікі пясняр зямлі нашае, Адам Міцкевіч. Ажыўленьне гарацьым словам, дэмакратычныя традыцыі віленскай моладзі захоплівалі душы слухачоў, будзілі ў іх любоў да свайго забытага Богам і людзьмі народу, клікалі да працы дзеля лепшае долі для яго. З выпускаў 1906, [190]7 і [190]8 гадоў усе вучні сэмінарыі йдуць не ў духоўны стан, а да ўнівэрсытэтаў і прынімаюць актыўнае ўчасьце ў беларускай нацыянальнай працы (кружкі ў Варшаве, Дорпаце²⁰, Пецябурзе і інш.). Ад жывога слова ня здолелі адгарадзіць сыноў народу нашага ані мury праваслаўнай, ані каталіцкай сэмінарыі: прапаганда даходзіць і ратуе лепшыя адзінкі ад поўнай дэнацыяналізацыі. Гуртуецца каля Луцкевіча і моладзь сьвецкіх школ (асабліва хіміка-тэхнікі), і студэнты ўнівэрсытэтаў, даючы ўсё новых і новых працаўнікоў на народнай ніве. Урэшце, шыркую работу вядзе ён дзеля арганізацыі народных вучыццалёў, каторых зьбірае на патайныя зьезды ў Вільні²¹.

Вялікае заваяваньне для беларусаў становіць скасаваньне ў 1905 годзе трываўшае ад 1865 году забароны беларускага друку²². Іван Луцкевіч першы выкарыстаў гэта: ён згуртаваў некалькі беларускіх пісьменьнікаў (Цётка, Умястоўскі, Антон Луцкевіч і інш.) і арганізаваў першую беларускую легальную часопісь — тыднёвік “Наша Доля”, каторы выйшаў 1 верасьня 1906 году за грошы, выручаныя Ів. Луцкевічам за прададзеную ім з болей сэрца калекцыю ордэраў²³. Калі ж, пасья безупынных канфіскацый, судовы прыгавор зьліквідаваў “Нашу Долю”, — з ініцыятывы і за грошы Ів. Луцкевіча заснавалася “Наша Ніва”²⁴, стаўшаяся цэнтрам беларускае палітычнае мысьлі і нацыянальнае работы і выходзіўшая ад 10 лістапада 1906 г. ажно да мамэнту эвакуацыі Вільні расейцамі у 1915 годзе.

Зь пераездам Івана Луцкевіча ў Вільню сюды пераносіцца наагул цэнтар беларускага руху. Гэта вымагае вялікіх грошы, каторых беларускае грамадзянства ня мае. І вось, да палітычнае і навуковае працы Івана Луцкевіча далучаецца новая спэцыяльнасьць: зарабляць грошы на ўтрыманьне сябе і на ўтрыманьне работы. Гэты палітык і вучоны археоляг прымушаны знаходзіць усё новыя і новыя спосабы заробку, беручы ўчасьце ў фінансавых прадпрыемствах, прынімаючы пасрэдніцтва між заганіцай і краёвымі фірмамі, урэшце, калі гэтага вымагала нахальная патрэба, прадаючы з сваей багатай калекцыі старасьвеччыны тыя рэчы, якія ня мелі вагі для Краю і для беларусаў. За яго грошы “Наша Ніва”, адным з ідэйных кіраўнікоў каторае ён быў праз увесь час

яе існавання, выходзіла да апошніх дзён свайго жыцця. Безь яго помачы і чыннага ўчасся не абходзіцца ні адно беларускае ідэйнае прадпрыемства — ці то хор беларускі, ці то тэатральная дружына²⁵, ці Муз.–Драм. Кружок²⁶, у якім ён — член Ураду, ці то закладзенае зь яго ж ініцыятывы выдавецтва²⁷, ці то падгатоўка выбараў у Дзяржаўную Думу. І на ўсё ён знаходзіў сілы і час: варочаючыся з падарожы зь Пецярбурга, Варшавы, Львова, Кракава, ён пападаў на агітацыйны сход вучняў, адтуль — у холад і ў слоць кідаўся некуды ў глухую правінцыю ці то дзеля агітацыі, ці дзеля археалагічных досьледаў, пападаў у поўнай зьнямозе і зусім хворы да маткі ў Менск, а празь дзень–два быў ізноў у дарозе, ганяючыся за нейкім антыкам* ці за грашмі. Бывалі тыдні, калі зь сямі дзён ён пяць праводзіў у вагоне.

У часе выбарчай кампаніі да Трэцяе Думы — увосені 1907 году — браты Луцкевічы зрабілі спробу залегалізавацца ў Вільні: яны нанялі кватэру і замэльдаваліся²⁹ паводле сваіх уласных дакументаў. Але празь два тыдні гэтай раскошы на іх кватэру была зроблена “ахранкай” аблава, і толькі дзякуючы шчасліваму здарэнню гаспадары кватэры, ня быўшыя ў той момэнт у хаце, не папалі ў рукі паліцыі³⁰. Гэта прымусіла іх ізноў вярнуцца ў палажэньне “нелегальных”, якое скончылася толькі пасля “правалу” віленскай ахранкі, папаўшай пад суд за правакатарскую работу, і пасля поўнай зьмены служачых у ёй.

Нягледзячы на гэту няўдачу, Іван Луцкевіч зусім не зьмяняе свайго спосабу жыцця і працы. Хаця празь два гады ён ня мае свайго кутка і начуе дзе прыйдзецца; хаця не адну ночку зімовую яму даводзіцца “прагуляць”, ходзячы навакол усяго места, — ён працуе, як і раней, і яго сабраньне старасьвеччыны ў памяшчэньні рэдакцыі “Нашае Нівы” павялічваецца з году ў год. Нічога, што чаравікі яго прапускаюць ваду, што локці працерліся і порткі абрындаліся: на гэта грошы шкада, — абы толькі было на справу! І ў такіх варунках, часта–густа па некалькі дзён без гарачае стравы, шукаючы кожны вечар новага начлегу, працаваў гэты чалавек цэлыя гады, надрываючы сілы, губляючы здароўе...

У чэрвені 1908 году Іван Луцкевіч — “нелегальны” — едзе ў Прагу Чэскую на ўсеславянскі зьезд паступовых студэнтаў³¹, кіруе тамака беларускай сэкцыяй і цьвёрда і сьмела — не аглядаючыся на магчымья для яго асобы пасьледзтвы — прад усей Эўропай, прад усім культурным сьветам дакарае нашых “валадароў” за іх палітыку ў адносінах да беларусаў: “Беларусы ў Празе, — кажа ён з трыбуны, — былі яшчэ 500 гадоў таму. Тады ў іх была багатая літаратура. У самой Празе яны надрукавалі па–беларуску Біблію. Па–беларуску ж надрукаваны быў і Статут Літоўскі. Цяпер прайшло з таго часу 500 гадоў, і пра беларусаў ніхто ня знае: чыноўніцкая і панская гаспадарка зрабіла тое, што нямаш ня толькі ніводнай сярэдняй, але і ніводнай ніжэйшай народнай школы, дзе вучылі бы па беларуску!..”

Горача кахаючы свой народ, жадаючы забясьпечыць яму правы гаспадара на яго зямлі, Іван Луцкевіч як у асабістых адносінах да людзей, так і ў палітыцы быў заўсёды далёк ад вузкага нацыяналізму: ён разумеў, што культурнае і эканамічнае падняцьце беларускага народу цесна звязана з падняцьцем усяго краю³². І ён гатоў быў працаваць поруч з усімі, хто йшоў гэтай жа дарогай. Ён шукаў збліжэньня з усімі шчыра краёвымі элемэнтамі, нягледзячы на тое, якой яны нацыянальнасьці. Добра ведалі яго польскія дэмакраты: зь яго ініцыятывы і пры яго грашовай дапамозе ў 1912 годзе быў закладзены ў Вільні краёвы польскі орган “Kurjer Krajowy”³³. Ведалі і тыя палякі, якія працавалі

* Цікава адзначыць гэтакі факт: даведаўшыся, што ў Кракаве ў аднаго зь лідэраў PPS, Ёдкі, ёсьць друкаваны па–беларуску Літоўскі Статут²⁸, Ів. Луцкевіч, ня маючы магчымасьці атрымаць легальнай дарогай пашпарт, пераходзіць граніцу нелегальна і так жа нелегальна варочаецца да краю з цэннай здабычай.

на навуковым грунце: калі ў 1910 годзе ладзілася Towarzystwo Przyjaciół Nauk³⁴, Іван Луцкевіч паклаў багата працы дзеля арганізацыі яго музэю, задэпанаваў у апошнім шмат сваіх рэчы і забраў іх назад толькі тады, калі ваенныя прыпадкі пачалі пагражаць самому існаваньню музэю. Добра ведаюць яго і жыды: зь імі ён сустрэкаўся на грунце то партыйнае работы, то выбарчае агітацыі, — калі ж у Вільні заснавалася жыдоўскае т-ва любіцеляў старасьвеччыны, ён задэпанаваў у музэі апошняга багатую калекцыю жыдоўскіх антыкаў³⁵, — на вялікі жаль, вывезеных разам з музэем пры эвакуацыі Вільні ў Маскву. Урэшце, ведалі яго дужа добра і паступовыя расейскія элементы, з каторымі ён ішоў поруч у барацьбе з чарнасопствам і каторых у свой чарод дужа рэзка дакараў за іх незавідную ролю абрусіцеляў краю. А гэта рэзкасьць і шчырасьць у высказаваньні сваіх думак і свайго абураньня на кожны паступак, нязгодны з праўдай і дэмакратызмам, рабілі яму ворагаў як між чужымі, так і між сваімі: людзі з малой, нікчэмнай душой не дарасьлі да таго, каб зразумець і ацаніць веліч душы гэтага чалавека, і інтрыгі іх зьелі нямала здароўя і нэрваў яго... Затое і многа радасьці далі яму працай сваёй яго чысьленыя ідэйныя сыны-гадунцы.

На грунце навукі ён быў абсалютна вольны ад усялякага нацыяналізму: гэта давала яму магчымасьць падтрымліваць пастаянныя зносіны як з расейскімі і польскімі, так і загранічнымі вучонымі, абменьваючыся зь імі сваімі думкамі, вынікамі навуковых досьледаў. У яго кватэры можна было заўсёды спаткаць прафэсараў і вучоных, прыяжджаўшых у Вільню, незалежна ад іх нацыянальнасьці. Хто цікавіўся краем і яго мінуўшчынай, той мог ад яго даведацца ўсё, чым цікавіўся. Не было ў Івана Луцкевіча і той амбіцыі, якой хварэюць, бадай, усе сабірацелі старасьвеччыны: ён ахвотна ўступаў другім твая рэчы, якіх сам ня мог спэцыяльна зьбіраць або якія не маглі быць пры тагачасных варунках выкарыстаны дзеля беларускага музэю — ідэалу Луцкевіча, але мелі вагу для другіх калекцыяў. Так, вялікую помач аказаў ён Украінскаму Царкоўнаму Музэю ў Львове, заснаванаму мітрапалітам Шаптыцкім, пасылаючы багата памятак Уніі і ладзячы тамака асобны беларускі адзел, кустошам³⁶ каторага яго назначыў мітрапаліт Шаптыцкі, абяцаючы аддаць усе рэчы гэтага адзелу ў беларускі музэй, калі той адчыніцца. Вынікі сваіх досьледаў і выкрытыя цікавыя факты і матэрыялы ён ахвотна публікаваў у чужых навуковых органах, калі яны цікавілі народ іх выдаўцоў: аб літвінах — у “Lietuvių Tauta”³⁷, аб паляках — у выданьні “Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie”³⁸. Аднак, наагул, пісаў мала: яго стацьці і заметкі пападаюцца ў часопісах вельмі рэдка, і ён любіў лепш даваць матэрыялы беларускім публіцыстам дзеля іх стацьцей. Затое жывым словам — на лекцыях і рэфэратах — ён найбольш ахвотна шырыў свае ведамасьці і гарэўшым у яго сэрцы агнём любові да ўсяго роднага будзіў такую ж любоў і ў слухачоў*.

Сусьветная вайна застала Ів. Луцкевіча ў Вільні. Ужо пад той час здароўе яго вельмі падупала: хаця ён працуе ўсё з гэтай жа энэргіяй, але часта нядужае, жалячыся на грудзі. Яго апошняя перад вайной падарожжа ў Маскву на зьезд аўтанамістаў-фэдэралістаў, а пасля ў Пецярбург і Фінляндыю ўзімку 1914—15 гг., у часе каторых ён крэпка застудзіўся, яшчэ болей падрэзалі яго сілы і прымусілі доўга праляжаць у ложку. Аднак і пасля гэтае хваробы ён ня кідае працы: толькі, ня маючы магчымасьці пры ваеннай дыктатуры працаваць на палітычным грунце, ён занімаецца працай у Беларускай Камітэце помачы пацярпеўшым ад вайны і — галоўным чынам — працай навуковай. Да гэтага перыяду адносіцца і адкрыцьцё даўно шуканай ім татарскай “сьвятой кнігі” — “Ай Кітаб”, пісанай у XVI—XVII ст. арабскімі літарамі па-беларуску і даўшай бясцэнны матэрыял да беларускай філялёгіі.

У часе эвакуацыі Вільні расейскія ўласьці страшэнна хацелі вывезьці Ів. Луцкевіча

* Апошнія гады перад вайной Ів. Луцкевіч выкладаў гісторыю мастацтва ў Артыстычнай Школе Рыбакова ў Вільні.

ў Расею. Пад яго калекцыю сулілі цэлы вагон. Але ён рэзка адкінуў гэтакія прапазыцыі. “Мая павіннасць — аставацца ў родным краю і бароцца за мой народ незалежна ад таго, якія войскі будуць тут гаспадарыць!” — казаў ён усім. Тады паліцыя памкнулася “рэквізаваць” яго, як і шмат іншых мужчын, і гэтак вывезці зь места. Гэта прымусіла яго апошнія ночы не аставацца ў хаце, — ды гэтак ён усьцярогся прымусовае эвакуацыі. Лічачы сваей павіннасцю прылажыць руку да абароны жыцця і мення любай яму Вільні, ён энэргічна працаваў над арганізацыяй “лятучых дружных”, пільнаваўшых парадку ў месцы ў дні зьмены “валадароў”, раздабываў для дружыньнікаў зброю, праводзіў зь імі на вуліцы цэлыя ночы.

5/18 верасня 1915 году ўвайшлі ў Вільню нямецкія войскі. І ў жыцці беларускага народу, і ў жыцці духовага кіраўніка яго пачаўся новы пэрыяд — для Івана Луцкевіча апошні...

Сваім быстрым і дальназоркім розумам ён адразу аданіў утварыўшаеся палітычнае палажэньне. Яшчэ напярэдадні прыходу немцаў ён пачаў энэргічна шырыць думку, што, калі акупанты знойдуць у Вільні грамадзянства арганізаванае і аб’яднанае, калі ўсе нацыянальнасьці згодзяцца хоць на гэты мамэнт зрабіць агульнае замірэньне, дык і адносінны акупацыйнае ўласці да нашага краю будуць зусім інакшыя: немцы баяцца толькі сілы і толькі зь сілай рахуюцца. На гэтым грунце ўдалося згуртаваць дэмакратычныя элементы беларускія, літоўскія, жыдоўскія і часцю польскія, — і ўтвораная ініцыятыўная група прыступіла да канкрэтнае працы. На першым пляне стаяла мястовае самаўпраўленьне: палова радных ужо была ўцякла ў Расею, і астаткаў Рады немцы зусім рацыянальна маглі не прызнаць за правамочнае прадстаўніцтва насяленьня. Вось і была паднята думка аб увядзеньні да Рады места Вільні (па свайму складу чыста польскай, бо радныя-маскалі першыя ўцяклі) дарогай кааптацыі прадстаўнікоў бясцэнзавых кругоў насяленьня — беларусаў, літвінаў, жыдоў і палякаў. Гэта магло бы здэмакратызаваць цэнзавую “думу” і дало бы голас усім нацыянальнасьцям. Мястовае Рада сьпярга на гэты прынцыпільна прыстала. Былі ўжо пададзены і кандыдаты дзеля кааптацыі (у тым ліку ад беларусаў Іван Луцкевіч і Вінцэнт Сьвятаполк-Мірскі). Але ў апошні мамэнт нацыяналізм польскае буржуазіі пераважыў, і Рада адкінула гэты праект, спадзеючыся, што такім чынам палякі астануцца поўнымі гаспадарамі места. Дарэзная надзея! тое, чаго дэмакраты баяліся і што прарочылі, сталася: немцы Раду разганалі.

Другой спробай аб’яднаньня ўсіх нацыянальнасьцей, у якой найбольш чынную ролю адыгралі беларусы, а ў тым ліку Іван Луцкевіч, было ўтварэньне Віленска-Ковенскага Абывацельскага Камітэту. Хаця варункі, пастаўленьня палякамі, былі крыўдныя для ўсіх іншых нацыянальнасьцей (палякі жадалі для сябе палову месца), дзякуючы энэргіі Івана Луцкевіча ўдалося ўгаварыць “інародцаў” пайсьці дзеля добра краю на кампраміс. Ів. Луцкевіч увайшоў у Камітэт ад беларусаў разам з двума другімі дэлегатамі і зразу заняў выдатнае месца сваей энэргічнай працай у камісіях і на сходах Камітэту. На жаль, і гэту спробу аб’яднаньня разьбіў польскі нацыяналізм: думаючы, што ўдасца дабіцца ў немцаў поўнае веры да польскае буржуазіі, як “ядынага шчыра ляяльнага элементу”, і гэтак іграць першую скрышку пры акупантах, палякі паслухалі хітрых нямецкіх рад і разьбілі непрыемную для акупантаў установу, затамаваўшы ўсю працу яе. І не дарма Ів. Луцкевіч казаў на апошнім сходзе Камітэту: “Калі мы цяпер разьдземся, то ўжо больш зысьціся разам ня здолеем”. Запраўды, немцы — у мысьль старога прынцыпу “divide et impera”⁴⁰ — сваім фліртам то з палякамі, то пасья зь літвінамі так пасварылі ўсе нацыянальнасьці краю, што тыя ўжо да канца акупацыі ня мелі сілы даць дружны адпор нямецкай прагавітасьці і рабункам.

Адначасна з работай В.-К. Абывацельскага Камітэту, якая абнімала чыста гаспадарчыя справы краю, Іван Луцкевіч арганізуе міжнацыянальную палітычную ўстанову, якая мелася злучыць дэмакратычныя элементы беларускія, літоўскія, жыдоўскія і

польскія на адной палітычнай плятформе. Гэта — “Канфэдэрацыя Вялікага Княства Літоўскага”, якая мела на мэце адбудову старой беларуска-літоўскай дзяржаўнасці. Першы “ўнівэрсал”, выданы Канфэдэрацыяй у чатырох мовах (у снежні 1915 году)⁴¹, напісаны быў Ів. Луцкевічам. Але і гэту работу хутка разьбівае нацыяналізм — гэтым разам літоўскі.

Адначасна, нягледзячы на тое, што з чынных беларускіх нацыянальных працаўнікоў пад нямецкай акупацыяй не апусцілі рук толькі лічаныя адзінкі (браты Луцкевічы, Цётка), пачынае шыбка разьвівацца і беларуская нацыянальная работа. Знаходзяцца новыя маладыя сілы. Ужо ў лістападзе 1915 году адкрываецца ў Вільні першая беларуская пачатковая школа, сьледам за каторай у 1916 г. прыбывае яшчэ пяць⁴². У снежні ж 1915 г. з ініцыятывы і стараннямі Ів. Луцкевіча і Цёткі адкрываюцца беларускія вучыцельскія курсы⁴³, на каторых Ів. Луцкевіч выкладае пазнаньне роднага краю, захопліваючы курсантаў сваімі гарачымі, высокапатрыятычнымі лекцыямі. Як школьнай, так і ўсёй эканамічнай работай у Вільні кіруе тады Беларускі К-т помачы пацярпеўшым ад вайны, адным з найбольш актыўных членаў каторага быў Ів. Луцкевіч. А ў тым жа часе гэны неўтамімы дзеяч працуе як скарбнік каапэратывы “Райніца”, арганізуе Беларускую Сацыял-Дэмакратычную Работніцкую Групу⁴⁴, урэшце паднімае думку аб утварэньні заканспіраванага Беларускага Народнага Камітэту як галоўнага палітычнага цэнтру, і вельмі энэргічна працуе як член яго. Яго ж працай ладзіцца ўлетку 1916 году Беларускі Клюб, каторы аднагалосна выбірае яго за свайго прэзаса. У сваіх плянах ён намячае арганізацыю і працу ўстаноў, якія павінны абняць і здаволіць усе нацыянальныя патрэбы беларусаў: ён разумее, што ўжо настаў час *рэалізацыі* тых нацыянальных ідэалаў, якія ён хаваў у душы праз усё сваё жыццё. Ён разумее такжа, што такая работа магчыма толькі ў тэй часці Беларусі, якая ўжо вырвана з пад старое няволі, — і вось чаму ён так энэргічна бароніць ідэю супольнага дзяржаўнага будаўніцтва зь літвінамі, веручы, што тое ядро, якое будзе створана па гэты бок фронту, прыцягне да сябе і рэшту беларускіх зямель. Але тут якраз яго палітычная канцэпцыя ўвайшла ў калізію зь нямецкай палітыкай: *імперыялістычная* Нямецчына гатова была тварыць Літву на аснове знамянітага “Anlehung an Deutschland”⁴⁵, — але Літву малую ў складзе этнаграфічна літоўскіх зямель зь беларускай Віленшчынай і Горадзеншчынай. Падніманьне ж справы адбудовы ўсяе Беларуска-Літоўскае дзяржавы ня ўходзіла ў нямецкія пляны: на беларусаў нямецкія палітыкі ўглядаліся як на “русский народ”. І паскольку нямецкія вучоныя, часта прыяжджаўшыя ў Вільню, лічылі сваім абавязкам пабываць у беларускага археоляга Ів. Луцкевіча, адносячыся да яго з найвялікшай пашанай і спогадам, — пастольку нямецкія палітычныя агенты не ўкрывалі сваей злосьці да гэтага чалавека, каторага нельга было ніяк “узяць у свае рукі”. Асабліва ўзрасла непрыхільнасьць да яго нямецкае ўлады пасля падарожы ў Лязану на Зьезд Народаў, які адбыўся ўлетку 1916 году: Іван Луцкевіч як галава беларускае дэлегацыі не апраўдаў спадзяваньняў нямецкага ўраду, даўшага пазваленьне на падарожжы⁴⁶. Наадварот, чыста незалежніцкае становішча яго на зьездзе псавала самы плян праглынуць малую Літву, на які некаторыя літоўскія палітыкі гатовы былі прыстаць. Братоў Луцкевічаў, цьвёрда стаяўшых на становішчы беларуска-літоўскае незалежнасьці, гэтак нямілым немцам, аддаюць пад спэцыяльны нагляд старога і дазнанага нямецкага шпіёна Эдмунда Зузэміля⁴⁷, шпіёнўшага ў Расеі яшчэ перад вайной і служыўшага за вучыцеля ў Пінскай гімназіі. Для Зузэміля, назначанага за беларускага пераводчыка пры Presse-Stelle⁴⁸, рэквізуюць часць кватэры Луцкевічаў, і ён мае магчымасьць сачыць за кожным іх крокам. Зузэміль разьбівае цэлую сець інтрыг, скіраваных проці братоў Луцкевічаў, — і тут ён знаходзіць памочніка ў адным зь беларусаў⁴⁹, празь якога і вядзе атаку глаўным чынам проці Івана Луцкевіча, сваей рэзкасьцю выступленьняў асабліва дадзеўшага акупантам. Пачынаецца работа дзеля развалу ўсіх беларускіх устаноў, так ці гэтак зьвязаных зь імем Луцкевічаў.

Калі арганізаваны дзякуючы энэргіі Івана Луцкевіча Беларускае вучыцельскае саюз выбраў яго за свайго прадстаўніка ў Цэнтральнае Бюро Прафэсіянальных Саюзаў, Зузэміль катэгарычна зажадаў, каб ён зрокся выбару. Калі ж новы сход Саюзу выбар пацвярдзіў, арганізацыя была зачынена прыказам нямецкае ўлады.

Аднак, хаця хворы і з разьбітымі нэрвамі, часта-густа ў маразы сядзячы ў нятопленай хаце, маючы на сталае знамянітую “бабку” з бульбяных лупін на абед, — Іван Луцкевіч усё ж цвёрда вытрымлівае ўсе напасы, арганізаваныя нямецкімі агентамі нямецкае і іншых нацыянальнасьцей. Ён ні на крок не адступае ад раз узятай палітычнай лініі, веручы, што яна адна — справядлівая.

Падыходзіць 1917 год, — і нямецкі ўрад пачынае падгатоўку арганізацыі літоўскае Тарыбы⁵⁰ — ведама, у такім складзе, каторы забасьпечыў бы слухмянасьць загадам начальніка ўпраўленьня Літвы⁵¹ князя Ізэнбурга-Бірштэйна. Беларусам вызначаецца адно месца, і Зузэміль мае ўжо гатовага кандыдата⁵², які ахвотна пойдзе на ўсякую ўтоду. Але ўсё беларускае грамадзянства востра выступае проці гэткага трактаваньня беларусаў на тэрыторыі, на каторай яны лікам блізка роўны літвінам. На сацыялістычным мітынг, скліканым сацыялістычнымі партыямі⁵³ ўсіх нацыянальнасьцей, прамоўцы ад беларусаў, а між імі Іван Луцкевіч, востра кляймаць палітыку акупантаў і тых літвінаў, якія пайшлі на ўтоду зь імі. А пасля літоўскае канфэрэнцыі і ўтварэньня Тарыбы ў Беларускам Клюбце пад маршалкоўствам Івана Луцкевіча адбылаецца другі мітынг — спэцыяльна беларускі⁵⁴, каторы выносіць рэзалюцыю пратэсту проці адносін да беларусаў і трэбуе, каб нямецкія ўласыці дапусьцілі скліканьне ў Вільні беларускай нацыянальнай канфэрэнцыі дзеля ўтварэньня беларускага прадстаўнічага органу. Калі — пасля доўгіх перагавораў — гэткае пазваленьне ўдалося вырваць у немцаў⁵⁵, зразумеўшых, што беларусы не дапусьцяць у Тарыбу нямецкага кандыдата і на крыўдных для іх варунках наагул у яе ня пойдучь, — беларусы пачалі падгатавіцельную работу, душой каторае быў Іван Луцкевіч. Ня маючы грошы на лепшую ежу, адзежу і дровы для сябе, ён знаходзіць іх на грамадзкую патрэбу, прадаўшы дзеля гэтага рожныя цэнныя рэчы з сваей калекцыі старасьвеччыны. Ён сам едзе ў справе канфэрэнцыі ў Беласток, і тут прадстаўнікі нямецкага ўраду стараюцца пераканаць яго ў карысьці для краю прылучыцца да Нямецчыны. Выслухаўшы іх доказы, Ів. Луцкевіч іранічна сказаў: “Я маю на гэта яшчэ адзін аргумэнт. Калі і нашым манархам стане Вільгельм, дык нам ня прыйдзецца рабіць свае асобнае рэвалюцыі, каб скінуць яго: гэта зробіць сам нямецкі народ!”...

У часе канфэрэнцыі, якая адбылася ў Вільні 25, 26 і 27 студзеня 1918 году, Ів. Луцкевіч працуе неўтаміма. Акурат у тым часе ён атрымлівае вестку, што за ваенным кардонам — у Менску — памерла яго маці. Гэты ўдар ён пераносіць зь незвычайнай стойкасьцю: самы факт стараецца ўкрыць нават перад братам, каб гэта не адбылася на працы апошняга як маршалка канфэрэнцыі. І толькі пасля выяўляцца, чаму ў часе канфэрэнцыі такім нэрвовым блескам сьвязаціліся вочы Івана Луцкевіча, чаму такімі нэрвовымі былі прамовы яго...

Канфэрэнцыя выбрала Ів. Луцкевіча ў склад Беларускай Рады — галоўнага нацыянальнага прадстаўніцтва беларусаў у межах старой акупацыі⁵⁶. Ад імя апошняе ён з чатырма таварышамі едзе ў Менск⁵⁷, заняты ўжо немцамі, і прынімае ўчасьце ў гістарычным засяданьні Рады Беларускае Народнае Рэспублікі 24—25 марца 1918 году, будучы адным з ініцыятараў абвяшчэньня дзяржаўнае незалежнасьці Беларусі і аб’яднаньня ўсіх Беларускіх зямель, разьдзеленых Берасьцейскай міравой умовай. І гэта становіць як быццам кульмінацыйны момэнт у яго палітычнай рабоце: варочаючыся ў Вільню, ён з радасьцю адзначае, што рух беларускі перарос яго найсьмялейшыя спадзяваньні. “Цяпер мы, старыя работнікі беларускія, можам спакойна паміраць: ёсьць каму замяніць нас у працы!”⁵⁸ Ды пэўне ў той момэнт зусім не спадзяваўся, што сьмерць ужо так блізка стаіць каля яго...

Падарожа ў Менск у сільны мароз у нятопленых вагонах⁵⁹ з выбітымі вокнамі пакінула на яго здароўі сур'ёзныя сьляды. Адгэтуль ён пачынае ўсё часьцей і часьцей хварэць на грудзі; яго мучыць страшэнны кашаль, часта кідаецца кроў з горла. Ён яшчэ працуе ў Беларускай Радзе⁶⁰, — але глаўным чынам цікавіць яго культурная праца: створае ім жа Беларускае навуковае таварыства⁶¹, кустошам каторага ён выбран, справа музэю беларускага, якому ён за жыцця аддаў усе свае багатыя зборы старасьвеччыны і цэнную бібліятэку. Яго рупіць справа адваяваньня адвечнага гнязда беларускае культурнае работы — Базыльянскіх муроў у Вільні, дзе ён праектуе залажыць музэй, гімназію і т. п.

Дзякуючы знаёмствам з прадстаўнікамі нямецкага навуковага сьвету, каторых было багата у акупаваных землях, Іван Луцкевіч ладзіць дзэве выстаўкі старасьвеччыны: у Вільні і Менску⁶². На гэтых выстаўках ён паказвае і частку сваіх збораў, і рэчы рожных іншых асоб, — а ўсё гэта разам лішне ярка даводзіць, якую ролю іграў беларускі народ у гісторыі Вялікага Княства Літоўскага, якія багатыя скарбы культуры і мастацтва ён прыдбаў і пераказаў патомным пакаленьням у друкаваным слове, у граматах і праўных актах, у мастацкіх вырабах — малюнках, тканінах і інш. Абедзэве выстаўкі — гэта яркае выяўленьне беларускае нацыянальнае індывідуальнасьці, доўгі час быўшай укрытай пад грубым слоём чужацкіх налётаў. Але гэта работа, чысьленыя разьезды ў немагчымых варунках забіраюць рэшткі яго сіл: зь менскай выстаўкі ён вярочаецца ў Вільню, каб легчы надоўга ў пасьцелю.

І ўсё ж ён ня можа супакоіцца і бясчынна глядзець на ход жыцця, каторае прыносіць усё новыя і новыя неспадзяванкі. Ваенны разгром і рэвалюцыя ў Нямеччыне адбіваюцца на палітычным палажэньні ў нашым краю вельмі сільна. Немцы ў Літве ўжо разумеюць, што іх пляны аб прылучэньні гэтага краю да Нямеччыны — разьбіты. Яны даюць літвінам магчымасьць арганізаваць свой урад у Вільні, — але пад той жа час грозяць аружнай сілай Радзе Беларускай Народнай Рэспублікі ў Менску, змовіўшыся з бальшавікамі аб аддачы ім Беларусі з рук у рукі і аб недапушчэньні арганізацыі беларускіх войск. У Віленшчыне і Горадзеншчыне немцы прызнаюць адно толькі літоўскія дзяржаўныя органы ўласці, — ад імя ж Беларускае Народнае Рэспублікі працаваць тут не даюць. Беларусы гэта бачаць. Яны разумеюць, што і дні літоўскага панаваньня будуць нядоўгія: хваля бальшавізму шыбка заліць і Вільню, а мо і Горадню. Усё ж трэба выкарыстаць усе магчымасьці дзеля беларускай арганізацыйнай работы — усё роўна пад якой фірмай. Да таго ж літвіны йдуць на ўступкі беларусам: яны суляць ім ужо не адно, а шэсьць месц у Тарыбе і партфель міністра беларускіх спраў у літоўскім Урадзе па выбару Беларускае Рады ў Вільні. Рада збіраецца пад маршалкоўствам Івана Луцкевіча, каторы ў такі мамэнт ня ўлежаў у ложку, нягледзячы на пастаянную гарачку; Рада дэлегуе шасьцёх членаў сваіх у Тарыбу⁶³ (між імі Ів. Луцкевіча), назначае міністра беларускіх спраў⁶⁴ і заяўляе, што гэтае сваё супрацоўніцтва зь літвінамі ўважае за зачаток супольнага дзяржаўнага будаўніцтва Літвы і — у будучыні — усяе Беларусі. Пачынаецца энэргічная работа па арганізацыі беларускіх паведаў: людзей дае Рада, і глаўным чынам вышуквае іх Ів. Луцкевіч, каторы мае незвычайна шырокі круг знаёмых. Арганізуецца і беларускае войска. І ўсе нарады аб гэтым, усе сходкі адбываюцца ў кватэры таго ж Івана Луцкевіча. Але ад рупнага вока яго не ўкрываецца, што, апроча нарад з учасьцем беларусаў і жыдоў, Тарыба адбывае ў важнейшых справах нарады з учасьцем адных толькі літвінаў, што без “інародцаў” вырашаюцца такія важныя пытаньні, як аб’яўленьне вайны бальшавікам, і іншыя; — і вось ён дэманстрацыйна пакідае Тарыбу⁶⁵, а за ім ідзе сьледам пераважная частка таварышаў — членаў Тарыбы.

Працуючы астаткамі сіл, Іван Луцкевіч дае яшчэ адну — бадай, апошнюю памятку па сабе беларускаму народу: гэта — першая беларуская гімназія ў Вільні⁶⁶, арганізаваная ім у Базыльянскіх мурах. Але сьледам за гэтым падыходзяць бальшавікі. Ад голаду асабліва церпіць ужо паўжывы дзеяч беларускі, і, углядаючыся сьмерці ў вочы, дух яго

ня хоча паддавацца слабасці цела. Як даўней, цэнтар і кіраўніцтва беларускае работы ў Вільні знаходзіцца ў кватэры Луцкевіча, толькі ўжо каля пасьцелі яго. Ён ужо ня мае сіл хадзіць на свае лекцыі ў гімназію, — і ўсё ж ад часу да часу зрываецца з ложка і бяжыць клапаціцца перад рожнымі ўстановамі аб тую ці іншую беларускую справу. Ды з кожным днём такія мамэнты становяцца больш рэдкімі. — Але і хвораму палітычныя ворагі яго не даюць супакою: на аснове іх фальшывых даносаў у яго хаце рэвізія йдзе за рэвізіяй, а за два дні перад прыходам палякаў да Луцкевіча зьяўляюцца бальшавікі дзеля арышту яго⁶⁷. Толькі ўбачыўшы яго стан, яны пакідаюць яго на месцы.

Калі ўрэшце адкрылася магчымасьць вывезці хворага ў Закапанае — у горы, палажэнне яго было ўжо зусім безнадзейнае. Але таварышы пастанавілі вывезці яго хаця бы дзеля таго, каб у санаторыі, у цішы і спакою, ён мог бы прынамсі памерці бесклапотна. У чэрвені яго і вывезлі, а 20 жніўня — у пекны летні вечар — Іван Луцкевіч ціха заснуў вечным сном...

Там, у Закапаным, знаходзіцца яго дачасная магіла, і цела яго чакае, каб яго перавезлі ў родную Беларусь⁶⁸.

Так жыў і так памёр тварэц усяго сучаснага беларускага руху. Бацькаўшчыне і народу свайму ён аддаў усё: і сілы, і здароўе, і асабістае шчасьце, — затое і перагарэў гэтак хутка. У гэты мамэнт яшчэ трудна зважыць і ацаніць яго заслугі перад беларускай справай: работа, якая цяпер ідзе, разьвіваецца ў значнай меры дзякуючы дадзенаму ім размаху. Нельга ацаніць і спадчыны па ім у пастаці скарбаў яго музэю, бібліятэкі і архіву, каторыя пакажуць сваю цану тады, як будуць прыведзены ў парадак. Справядліва ж ацаніць яго працу здалее толькі будучына, калі бесстаронныя гісторыкі беларускага нацыянальнага адраджэньня раскрыюць усе архівы і дойдучь да самых крыніц руху: тады яны пераканаюцца, што гісторыя сучаснага беларускага руху — гэта гісторыя жыцця Івана Луцкевіча.